

Макроекономіка

Олександр ШАРОВ

**ГЕОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ
ГРОШОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Резюме

Подано визначення монетарної глобалізації та розглянуто історичний процес поширення грошей і грошових відносин по території планети. Вказано, що гроші виникли практично одночасно всередині трьох великих цивілізацій (Європа, Індія, Китай), але з часом елліністична форма грошей поглинула й універсалізувала усі форми грошей. Детально досліджено процес поширення металічної, а потім – кредитної форми грошей та їх вплив на економічну глобалізацію. Обґрунтовано, що ці процеси, які відбувалися як на ринках окремих країн або невеликих регіонів, так і на міжнародному рівні (на нього гроші у своїй функції світових грошей вийшли практично одразу після появи) та становлять суть грошової глобалізації. Особливу увагу звернуто на пост-бреттон-вудський період розвитку світової валютної системи і наголошено, що на цьому етапі завершилась екстенсивна фаза грошової глобалізації та її подальший розвиток відбуватиметься за рахунок докорінних якісних змін.

Ключові слова

Хриматогенез, глобалізація, грошові відносини, монетарна географія, Європейська валютна система.

© Олександр Шаров, 2020.

Шаров Олександр, докт. екон. наук, професор, головний науковий співробітник, Інститут економіки і прогнозування НАН України, м. Київ, Україна. ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8460-9996>. E-mail: osharov@niss.gov.ua.

Класифікація за JEL: F59, F62, E52, N10.

Постановка проблеми

Тема географії грошей не є новою для наукових досліджень. Проте у більшості випадків розглядається просто географія історичних і архітектурних пам'яток, зображених на грошових знаках, або роль географічного розташування у розвитку грошово-фінансових інституцій. Зокрема, це простежується в ранніх працях кембриджського професора географії Р. Мартіна (*Ronald Leonard Martin*), дослідження якого стосуються вивчення такої слабборозвиненої сфери та побудови нової економічної географії грошей. У своїх ранніх працях професор Р. Мартін досліджував наслідки глобалізації для ролі географії у фінансах і рішуче виступав проти тези Р. О'Брайєна «про кінець географії». Як відомо, цей інвестиційний банкір стверджував: «В міру того, як ринки та їх правила стають інтегрованими, актуальність географії та необхідність базувати свої рішення на географії будуть змінюватися та зменшуватися. Гроші, будучи взаємно замінними (*fungible*), продовжуватимуть намагання уникнути обмеження існуючої географії і будуть все більш успішними у спробах втечі [за кордон. – О. Ш.]. (...) Чим ближчі ми будемо до цілі глобальної інтеграції, тим ближче ми будемо до кінця географії» [1; 2, с. 5]. Заперечуючи йому, Р. Мартін вказує, що глобальна інтеграція не означає «кінця географії», поки йдеться про переважну локалізацію та вплив світових фінансових центрів на торгівлю [2, с. 20]. Навпаки, він доводить, що місце розташування залишається ключовим у проведенні фінансових операцій і функціонуванні ринків. Ця тема також була вивчена набагато глибше у ході досліджень, які проводилися спільно з колегами щодо значення місця розташування для ринку приватного капіталу (венчурного капіталу) як у Великобританії, так і в Німеччині [3].

Темі географії грошей та фінансів присвячений також спеціальний навчальний посібник під редакцією професора Р. Мартіна і його колеги з університету Ньюкасла – професора Дж. Поллард [4]. Однак назви його глав (наприклад, глава 2 «Географія «бульбашок» та фінансових криз», глава 4 «Територіальне управління фінансової індустрії», глава 8 «Географічна мережа банківських установ в Італії» й ін.) чітко вказують саме на фінансову орієнтацію, тобто розгляд географії грошей з інституціональної та інструментальної точок зору. Навіть автор самого терміна «географія грошей» Б. Коєн має на увазі лише зовнішній (валютний) аспект географічного розподілу грошей, характеризуючи напрямок своїх досліджень таким чином: «Моя відпра-

вна точка – широке та зростаюче використання валют за межами їхньої країни походження. Моя центральна теза полягає в тому, що міжнародні відносини – як політичні, так і економічні – кардинально переростають завдяки зростаючому взаємопроникненню національних грошових просторів. Валютна конкуренція на ринку, що змінюється, змінює розподіл ресурсів та влади по всьому світу. Це породжує зростаючу напругу та потенційну небезпеку для глобальної стабільності, а також перспективні можливості для співпраці» [2, с. 3]. Аналогічний підхід підтримують також деякі дослідники регіональних валютних систем [5].

Тому, ведучи мову про грошову глобалізацію як процес географічного поширення грошових відносин, ми використовуємо інший термін – «*монетарна географія*». Однак слід зауважити, що цей термін у вітчизняній науковий обіг запровадила М. Лизун [6, с. 49], хоч його поява зумовлена, як нам видається, скоріше складністю перекладу: саме так вона перекладає поняття «*geography of money*» (тобто дослівно «географія грошей»), яке належить Б. Коену [2]. Власне кажучи, М. Лизун розглядає термін «монетарна географія» ширше, ніж її іноземні колеги. Для неї поняття «монетарна географія» на основі її диференційованого підходу набуває нового, якісного наповнення. Це вже не просто огляд валютних відносин на відповідних географічних територіях (як, зокрема, у П. Месон і К. Патілло, які також розглядають питання «*monetary geography*»), а скоріше ієрархічна структура глобальних валютних відносин. Тому, з нашої точки зору, в цьому контексті доцільно було би використовувати термін «валютна географія» (як більш вузький), але оскільки в англійському перекладі різниці між двома такими термінами все одно не буде, ми просто звертаємо увагу на дещо інше значення, яке надається поняттю «монетарна географія» у цій статті.

Основний зміст

Ми враховуємо те, що **глобалізація** – це процес всеохопної універсалізації умов життєдіяльності людської спільноти у загальносвітовому масштабі на тлі небувалого спрощення локальної й трансконтинентальної комунікації. Це процес, який охоплює практично всі аспекти життя людства: побутові, культурні, релігійні, екологічні, інформаційні, економічні, політичні тощо. Проте **монетарна** (грошова) **глобалізація** – це загальноісторична тенденція розвитку грошей у напрямку їх інтернаціоналізації та перетворення на загальносвітовий (глобальний) еквівалент вартості всіх товарів у результаті зникнення кордонів у процесі функціонування грошей.

Розглядаючи процес глобалізації з гео економічної точки зору, звернемо увагу на те, що на різних її етапах провідні позиції займали (або, інакше кажучи, локомотивами розвитку були) різні моделі: греко-римська, монголь-

ська, іберійська, британська, північноатлантична (американська), радянська (комуністична), китайська й ін. У цьому разі ми не претендуємо на вичерпний перелік таких моделей, а лише вказуємо на залученість до глобалізації різних країн та регіонів не тільки як складових частин, а і в ролі її лідерів (*промоутерів*), що вкотре підтверджує історичний та об'єктивний характер глобалізації.

Такий самий вплив різних регіонів ми можемо простежити при аналізі грошової глобалізації. Зокрема, азійські моделі (від Малої Азії до Китаю) віддають перевагу державному характеру грошей. При цьому євроатлантичні моделі (від системи Джона Ло до американської системи *free banking*) спираються на приватно-кредитний характер грошової емісії. Певний компроміс виникає у британській моделі з її концепцією центрального банку, який поступово з приватної установи трансформується у важливий елемент державного механізму.

Однак крок за кроком грошова глобалізація охоплює щораз більші прогнори і сприяє уніфікації грошових систем.

Премодерна глобалізація

Гроші з'явилися в період пре-модерну розвитку людського суспільства та практично одразу стали не тільки інструментом налагодження господарських відносин усередині певних суспільств і держав, а й одним з ключових елементів саме процесу глобалізації.

Винахід грошей, без сумніву, належить до числа найбільш вагомих інновацій людства, але визначення пріоритету щодо їх появи залишається не просто не вирішеним, а, мабуть, у принципі невирішуваним питанням економічної історії, оскільки воно залежить не тільки від наявності або відсутності письмових та археологічних свідчень цієї події, а й від інтерпретації самого поняття «гроші». Скоріш за все, **монетарна форма грошей** (тобто власне «гроші», на відміну від різних форм товарів-посередників) **виникла практично одночасно на Сході та Заході** у так званий «осьовий час» (*Axial Age*)*, на який припадає життя Будди (623–543 рр. до Р. Х.), Конфуція (551–479 рр.) і Піфагора (570–495 рр.) [7, с. 224]. Проте реальний вплив перших грошей на глобалізаційні процеси був все ж таки різним. Можна сказати, що **премодерна глобалізація характеризувалася фрагментацією глобальних грошей за територіальною ознакою**. Три джерела виникнення грошей (еллінська, індійська та китайська цивілізації) певний час існували доволі відо-

* Термін «осьовий час» (нім. Achsenzeit) введений в обіг німецьким філософом К. Ясперсом (Jaspers K. *The Origin and Goal of History*. New Haven: Yale University Press, 1953. P. 1–25).

кремлено, як, відповідно, і їх системи господарського обміну. Водночас деякі з них залишилися елементом внутрішнього господарського життя і пізніше були «інкорпоровані» у грошові системи іншого походження («індійське» й «китайське» джерела, хоч у різному ступені), при цьому еллінське джерело відіграло роль «основи», а пізніше – «стандарту» для грошових систем різних країн.

З огляду на це для цілей нашого дослідження можна вважати, що **гроші виникли на стику Європи та Азії всередині елліністичної цивілізації й поширювалися далі на Схід і Захід за посередництвом:**

- загарбницьких війн, що забезпечували територіальну експансію грошей як у країні-переможниці (Персія, Рим, Монгольська імперія), так і на їх нові володіння;
- а також розвитку торговельних відносин, які створювали можливості для запозичення ідеї грошей іншими народами (перш за все, впродовж Великого шовкового шляху: Середня Азія, Індія, Китай).

Важливо, що **вирішальну роль у виникненні грошей відіграв не стільки ринок, скільки держава**. При цьому поєднання «держава–гроші» виявилось настільки міцним, що карбування монети (емісія грошей) за М. Вебером стало надалі однією з вихідних передумов формування держави [8, с. 963–965].

Першими міжнародними грошима можна вважати золоті монети лідійського царя Креза («*крезеїди*», або «*статери*»), викарбувані у 550 р. до Р. Х. Підтвердженням їх *міжнародного статусу* стало те, що їх приймали як засіб платежу не тільки в сусідніх еллінських містах-державах (витісняючи срібні гроші), а й навіть у державі іншої цивілізації – Персії. Проте Лідія знаходилася на стику цивілізацій, тому навіть з цієї точки зору золоті гроші із самого початку мали міжнародний статус. На жаль, проміжний, або транзитний статус самого Лідійського царства призвів до того, що воно згинувло у війні з персами ще до того, як східній експансії змогли дати відсіч об'єднані еллінські держави: таким чином завершилася перша (відома нам) в історії війна за золото як грошовий товар.

Надалі, як відомо, елліни змогли взяти реванш за свої поразки. У 330 р. до Р. Х. після того, як Олександр Македонський здобув перемогу над Персією, йому вдалося сконцентрувати у своїх руках практично все золото і срібло того часу (близько 9 тис. т). Таким чином, фактично **першою світовою валютою** (у всякому разі на території майже всієї відомої грекам ойкумени) стали македонські тетрадрахми. Однак після смерті великого полководця скарби знову розійшлися по різних царствах, переповнили канали грошового обігу та викликали у країнах Середземномор'я першу інфляцію.

Отже, можна вважати, що перські царі (Кир і Дарій) та Олександр Македонський запустили своєрідний «**вічний двигун**» **монетарної глобалі-**

зації: наступ однієї цивілізації й контрнаступ іншої, в результаті чого грошові потоки перетинають існуючі та умовні кордони і сприяють створенню єдиного ринкового простору крок за кроком та епоха за епохою.

Важливою рисою періоду грошової глобалізації еллінського світу був вільний обіг монет інших держав (такою собі «вільною конвертованістю»), за винятком Єгипту, в якому використання іноземних монет заборонялося [9, с. 23]. При цьому перше міжцивілізаційне (квазіцивілізаційне) зіткнення у грошовій галузі призвело до поширення на Індостан (він лише епізодично взяв участь у цьому зіткненні) грецької монетарної традиції (т. зв. індо-грецькі монети) і, власне, припинення (придушення) дхармічної монетарної традиції.

Протягом багатьох наступних століть еллінська монетарна традиція (модель) поширюється на захід (у межах Римської імперії) й на схід (у межах Перської держави), стаючи вже ендеогенним елементом господарських систем християнського та мусульманського світів. Розширення міжцивілізаційних зв'язків (т. зв. «Великий шовковий шлях») сприяють певній модернізації (*монетизації* – у значенні матеріальної форми грошей, хоча паперові гроші, пріоритет винаходу яких у Китаї не підлягає сумніву, не відігравали в ті часи роль основи, а використовувалися, скоріше, як «аварійний» засіб фінансування) китайської грошової системи, яка інфільтрується на євразійському просторі за посередництвом монгольських завоювань.

Відповідно, вже багато століть тому виокремилася «трійка лідерів» – срібло, золото і папір, які вели боротьбу за монополізацію грошової функції. Однак тоді все ще існували великі території (зокрема, Америки й Африки), на яких грошові відносини залишалися у зародковому стані, а самі гроші ще не існували. Водночас, держава «підштовхувала» процеси розвитку грошової системи, надаючи їм відповідної форми.

У результаті можна стверджувати, що **єдина [західно]європейська валюта була створена ще імператором Карлом Великим**. Це був денарій (*denarius*), або срібний пенс. Що стосується Східної Європи (зокрема, стародавньої Русі), то після монгольської навали нескорена частина – Польща, Литва, Галичина, Біла Русь – поступово інтегрувалася до західноєвропейського монетарного простору. При цьому в князівствах, які стали васалами Золотої Орди, срібло було потрібне для виплати данини монгольському хану, тому вони були мали розвивати торгівлю з країнами, звідки ці князівства могли отримати «білий метал».

Процес хриматогенезу (генезису грошей) у премодерний період привів до появи **грошової системи «еллінського типу»**, тобто у формі металічних монет (переважно срібних, а пріоритетно – золотих) з офіційно фіксованим (принаймні оголошеним) вмістом металу і співвідношенням у цінності різних монетарних металів, обов'язковими до прийняття як засіб платежу («законний засіб платежу») на території, підвладній емітенту грошей, та придат-

ними для добровільного використання на інших територіях залежно від реального вмісту монетарного металу і загального попиту шляхом безпосереднього використання в торгівлі або вільного обміну на місцеву валюту («металева конвертабельність»).

Загалом же премодерна грошова глобалізація завершилась *монетаризацією* Старого Світу, тобто поширенням та утвердженням грошової системи на більшій частині євразійського континенту (за винятком переважно Крайньої Півночі й частково Сибіру).

Модерна глобалізація

Тоді як у Китаї в XIV ст. глобалізацію зупинила центральна влада (в результаті припинення доволі вдалого початку морської експансії та навіть заборони морських подорожей, що стало історичною випадковістю чи прихмою недалекоглядної влади), в Західній Європі територіальна розосередженість влади і міждержавна конкуренція, навпаки, стимулювали пошуки нових геоелекономічних напрямків розвитку, що, відповідно, дало змогу Х. Колумбу знайти бажаючих ризикнути та відкрити Новий Світ (Перу, Піру).

Як відомо, цьому сприяли також дії «політичної Азії» в особі султана Мехмеда II, який захопив Константинополь і припинив торгівлю по «Шовковому шляху» (по ньому йшла торгівля такими важливими для середньовіччя товарами, як перець та інші прянощі). Це змусило європейців шукати обхідні шляхи (португальський принц Генріх Мореплавець посилав експедиції навколо Африки, Х. Колумб вирішив просто перетнути Атлантичний океан, сподіваючись на іншому його березі знайти Індію). Таким чином, Азія віддала або навіть змусила Європу взяти на себе першість у подальшій глобалізації, відкривши новий її етап – модерну глобалізацію.

З монетарної точки зору, на лінії «Європа–Схід» відновилися й активізувалися товарно-грошові відносини. А ось на лінії «Європа–Захід» такі відносини не відновлювалися, а встановлювалися, тобто грошова глобалізація сягнула принципово нових територій у межах т. зв. «Колумбового обміну».

Поте в переліку всього того, позитивного та негативного, чим обмінувалися між собою Старий і Новий Світи, не згадують про гроші, хоча **саме щодо грошей «колумбів обмін» мав величезне значення для обох півкуль**. Йдеться про те, що, з одного боку, до Нового Світу було привнесено саму ідею грошей (хоча слід уточнити, що іспанцям вдалося запанувати лише у прибережних регіонах, а інші європейці не змогли просунутися вглиб обох Америк аж до середини-кінця XIX ст., що, відповідно, обмежило територіальне просування грошових відносин), а з іншого – саме Новий Світ забезпечив приплив до Старого Світу величезну масу цих самих грошей у вигляді

монетарних металів: спочатку переважно срібла, а пізніше – ще й золота. Наслідком цього, як ми встановили, стала небачена до того часу інфляція, спричинена знеціненням монетарних металів.

Однак постколумбівський період трансформувався у колоніальний, який характеризувався створенням нових фінансових центрів: місце італійських міст-республік, таких як Венеція і Генуя, зайняли Амстердам та Лондон, почали розвиватися торговельні біржі (звісно, не примусила себе довго чекати і перша міжнародна криза нового ґатунку – тюльпанова).

Отже, в Африці європейці протягом XVI–XVIII ст. (поки вони займалися на цих територіях лише торгівлею) просто «вбудовувалися» в існуючу систему грошового обігу, приймаючи як засіб обігу ті ж ракушки каурі (їх імпорт з Мальдівів у 1720 р. сягав третини всього імпорту Західної Африки) [10, с. 71].

Проте в міру поглиблення процесу колонізації цілком очікувано виникла потреба в осучасненні системи обміну, тобто у впровадженні справжньої грошової системи. Саме впровадження, а не, скажімо, модернізація (як це відбувалося, зокрема, в Індії), оскільки власних грошей на більшій частині континенту (за винятком арабізованої півночі) просто не було.

На Сході процеси модернізації грошової системи відбувалися ще повільніше. Так, у пізньому середньовіччі в Японії існували різні грошові системи «місцевого значення» з використанням т. зв. «кланових квитків» (*hansatsu*) [11, с. 4]. Загалом же в Японії (як і в багатьох інших країнах регіону) використовувалася китайська модель обігу мідної монети. Лише у XV–XVI ст. в країні почали розробляти золоті та переважно срібні копальні, що створило передумови для модернізації грошової системи [12, с. 2].

Щодо «європейського внеску», то варто згадати, що португальці не тільки масово завозили на Схід європейську монету (здебільшого іспанську), а й карбували там як свої монети, так і імітаційні монети місцевих політій. Аналогічно діяли ост-індські компанії (як голландська, так і британська), та цілком логічно, що «...факт карбування компаніями грошей належить до низки факторів, які сприяли появі у них рис автономної політичної сили» [10, с. 68].

Ведучи мову про грошову глобалізацію в Азії, не можемо не згадати також того, що відбувалося у шістнадцятому і наступних століттях у сибірському просторі. Адже фактично діяла ще одна нова глобальна система обміну з назвою «**єрмаковий обмін**», який виник у результаті «підкорення Сибіру Єрмаком», тобто колонізації Московською державою територій на схід від Уралу. З точки зору монетарної глобалізації нас цікавить привнесення на колонізовані території відносно сучасної (на той час) грошової системи в обмін на «*рухлядь*» (хутро, яке відіграло в Сибіру роль грошового товару, а в Європі було доволі ліквідним «валютним» товаром), а пізніше – також потоки

сибірського золота (воно відіграло важливу роль у забезпеченні переходу Росії на золотомонетний стандарт наприкінці XIX ст.).

А поки що після падіння Візантійської імперії **срібний стандарт поширювався світом** та панував аж до XIX ст. Після введення у Франції золотого франка з фіксованим співвідношенням зі сріблом і подальшим запозиченням такої системи іншими європейськими країнами **де-факто було забезпечено функціонування спільного грошового простору на основі не офіційних угод й адміністративного регулювання, а дії суто ринкового механізму**. Однак відкриття у 1850 р. великого золотого родовища в Каліфорнії та подальший приплив «жовтого металу» до Європи поступово призвели до «збоїв» ринкового механізму: за період 1852–1861 рр. середнє співвідношення цін срібла і золота на ринку становило 15,37 : 1 [13]. Звичайно, за таких умов набули поширення спекулятивні операції, як це і обумовлює закон Коперника – Грешема. Через це відновлювати «валютне об'єднання» довелося адміністративними заходами.

Таким чином, у середині XIX ст. спостерігалось «вимивання» срібла з грошового обігу. З іншого боку, на ринку стало з'являтися щоразх більше золота, що було наслідком цілої низки «золотих лихоманок» – «вибухового» зростання видобутку «жовтого металу» в Сибіру, Каліфорнії, Австралії й Південній Африці.

Перше зіткнення цивілізацій (воно охоплювало дві хвилі глобалізації) привело до створення колоніальної системи і поширення на інші цивілізації європейської (авраамічної) монетарної традиції. **Друга ж хвиля монетарної модерної глобалізації вичерпала себе протистоянням між біметалізмом та золотим монометалізмом, завершившись перемогою останнього**, що було зумовлено як суб'єктивними перевагами, так і особливо об'єктивними вимогами світової економіки (вона дедалі більше глобалізувалася). Тепер настав час реалізації цієї перемоги. Золоті монети були у вільному обігу в настільки великій кількості, що на їх карбування витрачалася більша частина видобутку «жовтого металу» в Каліфорнії, Австралії, Росії, а пізніше – у Південній Африці. При цьому в приватному володінні їх було більше, ніж у централізованих резервах, хоча це співвідношення змінювалося залежно від накопичення офіційних запасів: у 1815 р. співвідношення становило 23 : 1 на користь приватних власників, а у 1892 р. – вже лише 2 : 1 [14, с. 182].

Взагалі остання чверть дев'ятнадцятого сторіччя стала для Європи періодом економічної інтернаціоналізації (зокрема, скасування торговельних бар'єрів), яка вперше створила умови для валютної інтеграції. Певні додаткові умови виникли в результаті впорядкування в галузі грошового обігу: наприклад, вилучення старих взірців монет у Швейцарії й Італії, укладання регіональних валютних угод у Німеччині (це забезпечило перехід Німецької імперії до єдиного монетарного стандарту ще до створення самої імперії), а також зростання міжнародної ролі британського фунта і французького франка (при цьому якщо фунт поширювався переважно у британських колоніях, то

франк – власне в європейських країнах: П'ємонті, Бельгії, Швейцарії, Італії). Інакше кажучи, встановлення міжнародної системи золотого стандарту мало багатоступінчастий характер та було результатом цілого процесу модифікації міжнародної грошової системи, а не продуктом дипломатичних домовленостей на Паризькій або іншій міжнародній конференції (це помітно відрізняється від створення золотодоларового стандарту на Бреттон-Вудській конференції 1944 р.).

Таким чином, **на початку ХХ ст. система золотомонетного стандарту могла бути названа глобальною**. Однак перемога золотого стандарту навряд чи могла вважатися повною. По-перше, два-три десятиліття, протягом яких він проіснував у провідних країнах світу, не є достатнім періодом для того, щоб «зафіксувати» його історичну перемогу і стверджувати, що золотомонетний стандарт – це завершення процесу еволюції грошей. До того ж потрібно мати на увазі, що у багатьох (якщо не у більшості) розвинутих країнах (за винятком Британії) золотомонетний стандарт практично не існував у справжньому вигляді (тобто зі стовідсотковим металевим забезпеченням): на початку ХХ ст. фактичне покриття банкнот Рейхсбанку становило в середньому 50% (як і в Японії), у Франції цей показник коливався в межах 50–60%, приблизно так як і в Австро-Угорщині. При цьому, незважаючи на величезний золотий запас, Росія напередодні Першої світової війни не входила навіть у трійку країн з розвинутим фактичним золотим обігом, поступаючись Франції, Німеччині, США й Англії. Звідусюди були чутні стогони щодо нестачі грошей та бідності країни [15, с. 65–66].

По-друге, золотомонетний стандарт встановився, все ж таки не всюди, оскільки поза його межами залишалися такі великі ринки, як Китай, багато країн Латинської Америки і велика частина Африки. Хоча колоніальна торгівля, звичайно, здійснювалася з використанням золотих валют метрополій, але саме африканське населення, наприклад на півночі континенту, вимагало на оплату звичні для них срібні талери Марії-Терезії (європейці карбували цю зниклу валюту ще на початку ХХ ст., позначаючи її датою 1780 р.). Водночас на решті континенту місцеве населення масово користувалося навіть не монетами, а специфічними виробами-грошовими сурогатами з міді, яка була «червоним золотом» «чорного континенту». Проте в колоніях поступово запроваджувалася система «валютних бюро», а наприклад, в Індії (певною мірою в Японії, а також у деяких латиноамериканських країнах) фактично діяла система золотодевізного стандарту.

Поширення золотого стандарту одночасно зумовила загострення міждержавної боротьби за статус міжнародної валюти. Незважаючи на лідерство Великобританії у запровадженні нового монетарного стандарту, американська валюта поступово (починаючи фактично з моменту своєї появи у ХVІІ ст.) витискає фунт та франк з провідних позицій. Однак в умовах глобалізації створення світової валюти на старих принципах золотого стандарту виявилось неможливим. Тому вже у 1945 р. норма забезпечення золотом

банкотної емісії ФРС була знижена до 25%, а у 1965 р. – взагалі скасована. Як слушно зауважив Ж. Рюєф, долар залишається конвертованим, поки ніхто не вимагає його конвертованості. Проте спроби тієї ж Франції конвертувати американську валюту в зливки «жовтого металу» одразу призвели до кризи і краху «золотого пулу», а невдовзі – до закриття «золотого віконця» у 1971 р.

На поверхні глибинних економічних явищ цей процес знайшов відображення у структурній еволюції світової валютної системи. До початку 1970-х рр. Західна Європа була невід'ємною частиною бреттон-вудської системи. Однак криза долара (зумовлена не в останню чергу політикою деяких західно-європейських країн та перш за все Франції), крах золотого пулу, виникнення двоххрусного ринку золота і відповідно припинення обміну долара на золото для центральних банків – усе це змусило уряди країн ЄС шукати більш надійне місце для своїх економік к бурхливому валютному океані. Власне такою «бухтою» стала **Європейська валютна система**.

Якщо не звертатися до історичних прикладів, то можна сказати, що ідею європейської валютної інтеграції закладено у праці Р. Мандела «Оптимальні валютні зони», надрукованій у 1961 р. У цій статті він навів слова Дж. С. Мілля, який вважав варварством намагання держав зберігати власну валюту та зробив висновок, що «балканізація» валютних систем (тобто роздрібнення однієї великої системи на кілька малих) ускладнює виконання грошами їх головної функції – робити торговельні відносини й увесь товарообіг більш зручним.

Іншою важливою зміною стало суттєве поповнення чисельності учасників Кінгстонської валютної системи за рахунок країн колишнього «соціалістичного табору». Внаслідок **краху міжнародної соціалістичної економічної та, відповідно, валютної системи**, яка базувалася на принципах суто адміністративного регулювання, створилася чисельна група країн з доволі специфічними особливостями.

Взагалі кажучи, історія розвитку міжнародної валютної системи у пост-бреттон-вудський період повторила міжвоєнний шлях: від спроб відновлення довоєнного *status quo ante* (у першому випадку – золотого стандарту, в другому – золотовалютного) до **вимушеного визнання того, що золоті (товарні) гроші просто вже не відповідають вимогам і умовам глобалізованої економіки**. Це знайшло свій вираз у націоналізації золота, його концентруванні в резервах центральних банків та встановленні штучної офіційної ціни (яка, за слушним зауваженням М. Гілберта, «...не була ціною у розумінні вартості, яка співвідноситься до попиту та пропозиції, – це був закон» [16, с. 236]), а отже – у відмові від усіх цих евфемізмів і паліативів та **повному скасуванні всякого зв'язку між сучасними валютами та «жовтим металом»**.

Висновки

Власне кажучи, цим завершилася грошова модерна глобалізація. Напряму подальшого розвитку грошової глобалізації задається загальним дискурсом глобального переходу («глобалістським дискурсом»), який відкидає уявлення про порядок як необхідну умову розуміння світового устрою [17, с. 84]. Дискурс, який передбачав наявність певних законів розвитку світу (в термінах британського соціолога З. Баумана – «дискурс Ісуса» / *a Joshua Discourse* [18; 19]), замінюється на дискурс нестабільності, невизначеного спрямування розвитку або (в термінах того ж автора) «дискурс генезису» – дискурс створення нового світового порядку.

У цьому контексті можна стверджувати, що сучасний пізномодерн цього процесу характеризувався формуванням Ямайської валютної *non-system* (вона дала змогу створити Європейську валютну інтеграцію з колективною валютою) і приєднанням до неї країн, які раніше входили до «соціалістичного сегмента» міжнародної валютної системи, показуючи таким чином повернення ринкових товарно-грошових відносин на території, які раніше вже були охоплені грошовою глобалізацією, але тимчасово «випали» з неї внаслідок проведення «комуністичного експерименту». На цьому етапі завершилась екстенсивна фаза грошової глобалізації (географічне поширення грошових відносин), та її подальший інтенсивний розвиток відбуватиметься за рахунок докорінних якісних змін.

Історичний аналіз підтверджує, що гроші відіграли визначну роль у процесі економічної глобалізації, зокрема:

1) вони привели до появи загального змісту господарської (економічної) діяльності, створивши єдину парадигму, що базується на вартості продуктів виробництва (товарів), мірилом якої вони виступили, а грошовий вимір вартості став тією загальною економічною мовою («економічною *lingua franca*»), котрою різні ринки спілкуються між собою;

2) вони стали універсальним інструментом розвитку торговельних і кредитних відносин в усьому світі на основі виконання функцій засобу обігу та платежу;

3) останньою за чергою, але не за позначенням стала їх роль універсального стимулу (спонукального мотиву) для пошуку нових ринків збуту і постачання, розвитку нових торговельних шляхів, здійснення великих географічних відкриттів, економічної інтеграції та, відповідно, самої економічної глобалізації.

Усі ці процеси, що відбувалися як на ринках окремих країн або невеликих регіонів, так і на міжнародному рівні (на нього гроші у своїй функції світо-

вих грошей вийшли практично одразу після появи), становлять суть грошової глобалізації.

Аналізуючи грошову глобалізацію з позиції сьогодення, можемо констатувати, що: у період премодерну з його родовим (персональним) суверенітетом монархів та торговельною (обмінною) економікою цілком іманентними були металеві гроші; модерна епоха з державами-націями і промисловим розвитком потребувала вже кредитних грошей (не прив'язаних до вартості речовини, з якої вони були зроблені); пізномодерн з глобальною мережевою системою понадсуверенітету та постіндустріальною економікою потребує ще більш гнучких монетарних систем, які базуються на електронних технологіях переказу інформації.

Список використаної літератури

1. O'Brien R. *Global Financial Integration: The End of Geography* (Chatham House Papers). L.: Council of Foreign Relations, 1992. 120 p.
2. Cohen B. J. *The Geography of Money*. Ithaca and N. Y.: Cornell University Press, 1998. 229 p.
3. *The Economic Geography of Money and Finance* / University of Cambridge, Department of Geography. URL: <https://www.geog.cam.ac.uk/research/projects/moneyfinance/>.
4. *Handbook on the Geographies of Money and Finance* / ed. by Ron Martin and Jane Pollard. – Northampton, MA: Edward Elgar Pub., 2017. 672 p.
5. Masson P. R., Pattillo C. *Monetary Geography of Africa*. Wash., D. C.: Brookings Institute Press, 2005. 217 p.
6. Лизун М. Глобальні виклики регіональної валютної інтеграції. Тернопіль: THEU, 2017. 453 с.
7. Graeber D. *Debt. The First 5,000 Years*. N. Y., N. Y.: Melville House, 2011. 534 p.
8. Weber M. *Economy and Society. Monetary and Financial Presuppositions of Bureaucracy*. Berkley, Los Angeles, London: University of California Press, 1978. 1156 p.
9. Morawski W. *Zarys powszechnej historii pieniądza i bankowości*. Warszawa: TRIO, 2002. 456 s.
10. Фурсов К. А. Монетная пропаганда колониальных империй в афроазиатском мире. *Деньги и кредит*. 2016. № 7. С. 67–73.

11. Shizume M., Tsurumi M. Modernizing the financial system in Japan during the 19th century: National Banks in Japan in the Context of Free Banking. *WINPEC Working Paper Series (Waseda University Tokyo, Japan)*. 2016. No. E1607. Sept. 18 p.
12. Shizume M. A History of the Bank of Japan, 1882–2016. *WINPEC Working Paper Series (Waseda University Tokyo, Japan)*. 2017. No. E1719. Oct. 30 p.
13. Essars P., de, Raffalovich A., Walker B. E. A History of Banking in all the Leading Nations. Vol. 3 (France, Italy, Spain, Portugal, Canada), p. VIII: The Latin Monetary Union / The Online Library of Liberty. URL: http://oll.libertyfund.org/?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=2239&chapter=212158&layout=html&Itemid=27.
14. Марфунин А. С. История золота. М.: Наука, 1987. 245 с.
15. Бугров А. В. Золотой стандарт в России: выбор пути (1867–1897). *Деньги и кредит*. 2015. № 1. С. 59–67.
16. Гилберт М. В поисках единой валютной системы. М.: Прогресс, 1984. 348 с.
17. Следзевский И. Цивилизационное измерение современного мирового развития: проблемы и подходы. *Мировая экономика и международные отношения*. 2020. Т. 64, № 1. С. 82–90.
18. Bauman Z. *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press, 2000. 240 p.
19. Bauman Z. *The Individualized Society*. Cambridge: Polity Press, 2001. 272 p.

Стаття надійшла до редакції 23 березня 2020 р.